

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ: Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΡΑ

Η ίδρυση μουσείων εντάσσεται στην προσπάθεια που κατέβαλε από τη σύστασή του το νεοελληνικό κράτος για την προστασία των αρχαιοτήτων. Η μέριμνα αυτή, εκδηλώσεις της οποίας εντοπίζονται μάλιστα πριν από την Ανεξαρτησία, συνδέεται με την ιδιαίτερη ιδεολογική και πολιτική σημασία των μνημείων της αρχαίας Ελλάδας, που έχαιρε τεράστιας αίγλης στην Ευρώπη.

Σημείο αναφοράς ήδη από την Αναγέννηση, η ελληνική αρχαιότητα κατέχει κεντρική θέση στη Δυτική Ευρώπη του 18ου και 19ου αιώνα, την εποχή του Διαφωτισμού και, μετέπειτα, του Ρομαντισμού. Στη συγκυρία αυτή, η συστηματική στροφή προς την αρχαία Ελλάδα χαρακτηρίζει το κίνημα του νεοελληνικού Διαφωτισμού¹ και ευνοεί τον απελευθερωτικό αγώνα. Η ταύτιση των επαναστατημένων, όχι μόνο λογίων αλλά και λαϊκών αγωνιστών, με τους αρχαίους «προγόνους» ενισχύει τις διαδικασίες διαμόρφωσης και συνοχής της εθνικής ταυτότητας.² Η οικουμενική σημα-

1. Βλ. ιδίως Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, 4η έκδ., Αθήνα 1985, Κιτρομηλίδης Π., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Σ. Νικολούδη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996, Κονδύλης Π., *Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

2. Βλ. ενδεικτικά Φραγκουδάκη Α., «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), «*Τι είν' η πα-*

σία της ελληνικής αρχαιότητας, που αναδεικνύεται ως το λίκνο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αποτελεί, επομένως, συμβολικό πλεονέκτημα των νέων Ελλήνων, που αναπόφευκτα διεκδικούν την αποκλειστική κληρονομιά του αρχαίου κλέους.³

Το νεοελληνικό εθνικό κράτος αντλεί έτσι τη νομιμοποίησή του από την άμεση σχέση του με την αρχαία Ελλάδα, ορατές και απτές μαρτυρίες της οποίας αποτελούν τα αρχαία μνημεία. Τα ένδοξα ερείπια της αρχαίας Ελλάδας υπήρξαν για το νέο κράτος τα προφανή, «τα μόνα έτοιμα εθνικά σύμβολα που μπορούσε να χρησιμοποιήσει».⁴ Ήταν μάλιστα «ήδη εκεί, για να παρθούν, πολύ προτού γίνουν αντικείμενο μιας “εξειδικευμένης” εθνικής λατρείας».⁵

Από τα μέσα κιόλας του 17ου αιώνα έχουν αυξηθεί οι Ευρωπαίοι περιηγητές που επιθυμούν να γνωρίσουν και να μελετήσουν από κοντά τον ελληνικό χώρο και τα μνημεία του, παρέχοντας με το έργο τους χρήσιμες πληροφορίες για την κατάσταση των ερειπίων αλλά και του τόπου και των κατοίκων του.⁶ Παράλληλα συλλέγουν, αγοράζουν, διαρπάζουν ή και αποσπούν, με καταστροφικό τρόπο, αρχαιότητες, που μεταφέρονται στις συλλογές των δυτικών μητροπόλεων. Το κυνήγι αρχαιολογικών θησαυρών από μεμονωμένους ταξιδιώτες ή από διπλωματικές ή επιστημονικές αποστολές εντείνεται εξαιτίας των αναγκών των δημόσιων μουσείων των μεγάλων δυτικοευρωπαϊκών κρατών, που πολλαπλασιάζονται στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, και του μεταξύ τους ανταγωνισμού. Οι γνωστότερες διαρπαγές στον ελληνικό χώρο έγιναν κατά τις δύο προε-

τρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 143-198 (174), με επισήμανση του ανεκδοτολογικού συμβολισμού της περικεφαλαίας του Κολοκοτρώνη.

3. Τσουκαλάς Κ., «Ιστορία, μύθοι και χρησμοί: Η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας», στον ίδιο *Ταξίδι στο λόγο και την ιστορία. Κείμενα 1969-1996*, Β', Πλέθρον, Αθήνα 1996, 313επ. (320-321).

4. Σκοπετέα Έ., *Το «πρότυπο βασίλειο» και η μεγάλη ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, 197.

5. Τσουκαλάς Κ., «Η ελληνική εθνική ταυτότητα στην Ενωμένη Ευρώπη και τη μεταβαλλόμενη παγκόσμια τάξη», στον ίδιο *Ταξίδι...*, ό.π., 267επ. (276).

6. Βλ., αντί πολλών άλλων, Σιμόπουλος Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Α' (333-1700), Β' (1700-1800), Γ1 (1800-1810) και Γ2 (1810-1821), Αθήνα 1970-1975, Τσιγκάκου Φ.Μ., *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα. Ζωγράφοι και περιηγητές του 19ου αιώνα*, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα 1981.

παναστατικές δεκαετίες και αφορούν τα γλυπτά του Παρθενώνα, του ναού του Επικούρειου Απόλλωνα των Βασσών, του ναού της Αφαιάς στην Αίγινα και το άγαλμα της Αφροδίτης της Μήλου, που κατέληξαν στο Βρετανικό Μουσείο, στη Γλυπτοθήκη του Μονάχου και στο Μουσείο του Λούβρου, αντίστοιχα.⁷

Οι κάτοικοι φαίνεται ότι εναντιώνονται στην απομάκρυνση των μνημείων μάλλον από πρόληψη και δεισιδαιμονία.⁸ Παρότι χλιαρές στην αρχή, οι αντιδράσεις των Ελλήνων εντείνονται όσο πλησιάζει η Επανάσταση.

Α) Η μέριμνα κατά τα προεπαναστατικά και επαναστατικά χρόνια

Η πρώτη προτροπή για τη διάσωση των προγονικών λειψάνων και την ίδρυση ελληνικού μουσείου αποδίδεται στον κορυφαίο εκπρόσωπο του νεοελληνικού Διαφωτισμού Αδαμάντιο Κοραή, ως αντίδραση στις διαρπαγές περιηγητών. Οργισμένος από τη σύληση των χειρογράφων της Πάτμου από τον Άγγλο περιηγητή Έντουαρντ Κλαρκ, γράφει το 1807 ότι πρέπει να πείσουμε τους κατηγορούς του γένους «ότι μήτε χαρίζομεν, μήτε πωλούμεν πλέον τα προγονικά κτήματα».⁹

Παράλληλα, σε υπόμνημα¹⁰ που υποβάλλει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Ιερά Σύνοδο για τη διαφύλαξη των χειρογράφων και των αρχαιοτήτων, εισηγείται, μεταξύ άλλων, την ίδρυση «Ελληνικού Μουσείου», στο οποίο οι υπεύθυνοι να συναθροίζουν, εκτός από χειρόγραφα, «αρχαία Ελληνικά νομίσματα, αγγεία, σκεύη, λίθους πολυτίμους, κίονας και στή-

7. Τα γλυπτά της Αφαιάς και των Βασσών αποκτήθηκαν με δημοπρασία. Για το θέμα των κληθέντων αρχαιοτήτων κατά την περίοδο αυτή βλ. ιδίως Τόλιας Γ. (επιμ.), *Ο πυρετός των μαρμάρων. Μαρτυρίες για τη λεηλασία των ελληνικών μνημείων, 1800-1820*, Ολκός, Αθήνα 1996, Σιμόπουλος Κ., *Η λεηλασία και καταστροφή των ελληνικών αρχαιοτήτων*, Στάχυ, 2η έκδ., Αθήνα 1997, 271επ., Bracken C.P., *Antiquities Acquired. The Spoliation of Greece*, David & Charles, Newton Abbot, London 1975.

8. Πρβλ. και Ανδρεάδης Γ., *Τα παιδιά της Αντιγόνης. Μνήμη και ιδεολογία στη νεώτερη Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1989, 270.

9. Κοραΐς Α., «Στοχασμοί αυτοσχέδιοι περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης», Γ' (Προλεγόμενα στην έκδοση του Ισοκράτους, 1807), στο Βαλέτας Γ. (επιμ.), *Κοραΐς. Άπαντα τα πρωτότυπα έργα*, τ. Α2, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1964, 906επ. (917).

10. Βλ. το κείμενο του υπομνήματος, *ό.π.*, 919-921 και ιδίως την παράγραφο Θ' που αφορά τις αρχαιότητες.

λας, ή κλάσματα στηλών, όπου ευρίσκονται Ελληνικά επιγραφαί, και απλώς, ό,τι άλλο λείψανον Ελληνικής τέχνης ή ιστορίας ευρεθή».

Πρωτοποριακές για την εποχή του και επίκαιρες ακόμη είναι οι απόψεις του για την αναγκαιότητα και την επιστημονική σημασία της ακριβούς καταγραφής σε κατάλογο των αντικειμένων αυτών: «... πρέπει να σημειούται όχι μόνον η πόλις, ή χώρα, όπου ευρέθη το λείψανον, αλλά και ο τόπος όπου έκειτο, και τα περί τον τόπον καταλεπτώς· επειδή από τοιαύτας ειδήσεις εξηγείται ή εικάζεται πολλάκις και ο χρόνος και η χρήσις του λειψάνου, και, το αξιολογώτερον, η τοιαύτη εξήγησις συμβάλλει πολλάκις εις το να εξηγήση τα δυσνόητα ή ν' αναπληρώση τα ελλείποντα της Ελληνικής ιστορίας».¹¹

Μια μεταγενέστερη αναφορά στη δημιουργία μουσείου, και μάλιστα ανοιχτού στο κοινό, συναντάμε στο Καταστατικό της «Φιλομούσου Εταιρείας». Η Εταιρεία συστάθηκε στην Αθήνα το 1813 από Έλληνες και Ευρωπαίους αρχαιοφίλους, με σκοπούς παιδευτικούς καθώς και την ανακάλυψη και συλλογή αρχαιοτήτων που «αποταμιεύονται εις τινα τόπον επί τούτω διωρισμένον ονομαζόμενον Μουσείον προς θέαν των περί ταύτα εραστών».¹² Η Φιλόμουσος των Αθηνών ενεργοποιείται για τη διάσωση των λειψάνων αρκετά χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα από το Σεπτέμβριο του 1824, αναγγέλλοντας και την απόφασή της να συστήσει μουσείο στο Ερέχθειο, όπου θα συγκεντρώνονται «όλα τα διασκορπισμένα Παλαιά,

11. Προτείνει εξάλλου, για λόγους πυροπροστασίας, το μουσείο «να ήναι οικοδόμημα πετρόκτιστον, μακρυσμένον όσον είναι δυνατόν από άλλας οικοδομάς, και περιορισμένον από γην πολλήν έρημον» (παράγραφος Ι' του υπομνήματος). Ας σημειωθεί επίσης ότι το 1823, σε επιστολή του προς τον Μαυροκορδάτο, ο Κοραΐς τονίζει ότι βασικό μέλημα της Επανάστασης πρέπει να είναι «η συνάθροισις και φυλακή των λειψάνων της ελληνικής αρχαιότητος» (βλ. Σιμόπουλος Κ., *Η λεηλασία και καταστροφή των ελληνικών αρχαιοτήτων*, ό.π., 319).

12. Σύμφωνα με το Καταστατικό της Εταιρείας, *Λόγιος Ερμής*, 1814, 98επ. Βλ. και Κόκκου Α., *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Ερμής, Αθήνα 1977, 32επ. Τα πρώτα χρόνια όμως η «αρχαιολογική» δραστηριότητα της Φιλομούσου Εταιρείας ήταν περιορισμένη, ενώ υποστηρίζεται και ότι η ίδρυσή της εξυπηρετούσε ενδεχομένως περισσότερο τη φυγάδευση των αρχαιοτήτων παρά την προστασία τους (Τόλιας Γ., ό.π., 35).

διά να τα βλέπη καθένας ελεύθερα», σχέδιο που όμως δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί.¹³

Κατά την Επανάσταση, έντονο –και συγκινητικό μάλιστα– ενδιαφέρον για τη διαφύλαξη των αρχαιοτήτων εκφράζεται από αρκετούς αγωνιστές, με συχνότερα αναφερόμενο παράδειγμα την πρωτοβουλία (που τοποθετείται στα 1822 και αποδίδεται στο μετέπειτα Έφορο Αρχαιοτήτων Κυριακό Πιττάκη) να δοθούν βόλια στους Τούρκους πολιορκημένους της Ακρόπολης για να παύσουν να καταστρέφουν τα μνημεία, χρησιμοποιώντας τους περιμολυβδωμένους συνδέσμους τους.¹⁴ Μέριμνα για τη διαφύλαξή τους εκδηλώνεται παράλληλα από τα επαναστατικά εκτελεστικά και νομοθετικά σώματα.

Το 1825¹⁵ ο Υπουργός Εσωτερικών Γρ. Δικαίος (Παπαφλέσσας), με διάταγμα της 10ης Φεβρουαρίου για τα «Χρέη και τα Δικαιώματα του Εφόρου της Παιδείας», καλεί τις τοπικές αρχές και τους δασκάλους να συγκεντρώσουν και να εναποθηκεύσουν τις αρχαιότητες στα σχολεία, με την εξής χαρακτηριστική αιτιολογία: «... διά ν' αποκτήση, με τον καιρόν, παν σχολείον το Μουσείον του, πράγμα αναγκαιότατον διά την ιστορίαν, διά την ανακάλυψιν των αρχαίων ονομασιών των πόλεων και τόπων, διά την γνώρισιν της δεξιότητος των προγόνων μας, και διά την υπόληψιν την οποίαν δικαίως έχουσιν εις τα τοιαύτα τα σοφά της Ευρώπης έθνη, οι οποίοι μας μέμφονται, διότι τα χαρίζομεν ή τα πωλούμεν αντί μικρού τιμήματος εις τους θαμίζοντας εις την Ελλάδα περιηγητάς των».¹⁶ Παρατηρούμε ήδη τη σύνδεση του μουσείου τόσο με το σχολείο όσο και με την αποτροπή της φυγάδευσης των έργων των αρχαίων προγόνων στο εξωτερικό και παράλληλα με την προσπάθεια να πεισθεί η φωτισμένη Ευρώπη ότι οι Νεοέλληνες είναι άξιοι απόγονοι αυτών, αναφορές που θα χαρακτηρίζουν, όπως θα δούμε, τον επίσημο λόγο καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

13. *Εφημερίς των Αθηνών*, αριθ. 4, 13.9.1824.

14. Βλ., ενδεικτικά, Κόκκου, *ό.π.*, 36, Ανδρόνικος Μ., *Ιστορία και ποίηση*, Ερμής, Αθήνα 1982, 37.

15. Ήδη το 1822, σε τοπικό επίπεδο, η Διακήρυξη του Αρείου Πάγου της Ανατολικής Ελλάδας αναφέρεται και στη φροντίδα για «την διαφύλαξιν των αρχαιοτήτων» (Μάμουκας Α., *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος*, 1839, Α', 99).

16. *Εφημερίς των Αθηνών*, αριθ. 38, 24.6.1825.

Λίγους μήνες αργότερα, ο Γενικός Γραμματέας της Προσωρινής Διοίκησης Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, σε επίσημη διαμαρτυρία του για τη διαρπαγή αρχαιοτήτων από Ολλανδούς στη Μήλο, αναφέρει τα εξής: «Εάν αι αρχαιότητες αι ευρισκόμεναι εις την κλασικήν της Ελλάδος γην τιμώνται παραπολύ εις όλα τα έθνη, το έθνος, το οποίον χύνει καθ' εκάστην ποταμούς αιμάτων, διά ν' αποκτήση αυτάς πάλιν διά των όπλων... έχει αναμφιβόλως επ' αυτάς ιερώτατα και αναμφισβήτητα δικαιώματα».¹⁷

Το 1826 η Προσωρινή Διοίκηση αποφασίζει με διάταγμά της την προστασία των αρχαιοτήτων της Αθήνας, «επειδή όλα τα λείψανα της αρχαιότητος είναι εθνικά» και η διατήρησή τους αναγκαία.¹⁸

Στο Σύνταγμα της Γ' Εθνικής Συνέλευσης της Τροιζήνας της 1ης Μαΐου 1827 θεσπίζεται η απαγόρευση της πώλησης και εξαγωγής των αρχαιοτήτων εκτός Ελλάδος. Το άρθρο ΙΗ' του ψηφίσματός της «περί οργανώσεως της Διοικήσεως της Ελληνικής Επικρατείας» ορίζει: «Ο Διοικητής χρεωστεί να φροντίζει να μη πωλώνται ή να μη μεταφέρονται εκτός της Επικρατείας αι Αρχαιότητες».¹⁹

Η αυξημένη αυτή μέριμνα ανταποκρίνεται στο βαθύτερο αίσθημα πολλών αγωνιστών, όπως αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην περίφημη ρήση του Μακρυγιάννη, λίγο αργότερα, σε στρατιώτες που ετοιμάζονταν να πουλήσουν δύο αρχαία αγάλματα σε Ευρωπαίους: «Αυτά, και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μην το καταδεχτήτε να βγουν από την πατρίδα μας. Δι' αυτά πολεμήσαμεν».²⁰

17. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. 19, 9.12.1825.

18. Διάταγμα από 22 Φεβρουαρίου 1826 για την «εξασφάλισιν και περιποίησιν» των αρχαιοτήτων της Αθήνας και της Αττικής, *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. 41, 27.2.1826.

19. Πρωτοψάλτης Ε.Γ., *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επαναστάσεως και του Καποδίστρια*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 59, Αθήνα 1967, 30 (έγγραφο αριθ. 22), Σιμόπουλος, ό.π., 320.

20. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, κείμενο-εισαγωγή-σημειώσεις Γ. Βλαχογιάννη, βιβλ. Βαγιωνάκη, 2η έκδ., Αθήνα 1947, Β', 63. Προκειμένου να μείνουν στην πατρίδα, τα αγάλματα αυτά αγοράστηκαν από τον Μακρυγιάννη, ο οποίος τα προσέφερε αργότερα στον Όθωνα. Το χωρίο αυτό των *Απομνημονευμάτων* του στρατηγού σχολιάζει ο Γιώργος Σεφέρης στο δοκίμιο «Ένας Έλληνας, ο Μακρυγιάννης» [*Δοκίμια*, Α', Ίκαρος, 5η έκδ., Αθήνα 1984, 228-263 (240-241)], επισημαίνοντας, μεταξύ άλλων, ότι «δε μιλά ο λόρδος Μπάιρον, μήτε ο λογιότατος, μήτε ο αρχαιολόγος. Μιλά ένας γιος τσοπάνη-

Β) Μέτρα προστασίας των αρχαιοτήτων και ίδρυση του πρώτου μουσείου επί Καποδίστρια

Με την έλευση του Καποδίστρια πολλαπλασιάζονται τα μέτρα προστασίας των αρχαιοτήτων και ιδρύεται το πρώτο μουσείο.

Σε εγκύκλιό του της 12ης Μαΐου 1828, ο Κυβερνήτης καλεί τους κατά το Αιγαίον Πέλαγος Εκτάκτους Επιτρόπους να επαγρυπνούν ώστε οι αρχαιότητες να μην εξάγονται από τη χώρα και να παραχωρούνται κατά προτίμηση στην Κυβέρνηση.²¹

Μετά από πίεση των Γάλλων, που ζήτησαν αρχαία τα οποία αποκαλύφθηκαν στην Ολυμπία από την Επιστημονική Αποστολή τους στο Μοριά (Expédition Scientifique de Morée), η Δ' Εθνική Συνέλευση του Άργους, στο Ι' Ψήφισμά της «περί απαγορεύσεως της εκτός του Κράτους εξαγωγής των μνημείων της αρχαιότητος» της 2ας Αυγούστου 1829, επικυρώνει το ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας κατά της εξαγωγής των αρχαιοτήτων. Συγχρόνως όμως «δίδεται η άδεια εις την Κυβέρνησιν να συγχωρή την εξαγωγήν μόνον των συντριμμάτων των αρχαιοτήτων, και όταν μόνον ζητώνται ως συντελούντα εις τας αρχαιολογικάς ερεύνas επιστημονικού τινος καταστήματος οποιασδήποτε Κυβερνήσεως».²²

Η διάταξη αυτή υιοθετήθηκε, με εισήγηση του Καποδίστρια, «επί σκοπώ πλείονος ωφελείας του Έθνους»,²³ προφανώς για να μη δυσαρεστηθεί η

δων της Ρούμελης με το στόμα γεμάτο πληγές... Γιατί μόνο σε τέτοια αισθήματα μπορεί να ριζώσει και ν' ανθίσει η μόρφωση του Γένους. Σε αισθήματα πραγματικά και όχι σε αφηρημένες έννοιες περί του κάλλους των αρχαίων ημών προγόνων ή σε καρδιές αποστεγνώμενες που έχουν πάθει καταληψία από το φόβο του χύδην όχλου».

Βλ. σχετικά και Ανδρεάδης, *ό.π.*, 269επ. Για την άποψη του Σεφέρη περί Μακρυγιάννη αλλά και για τη συμβολική των αρχαιοελληνικών αγαλμάτων στο έργο του ποιητή βλ. ιδίως Δημηρούλης Δ., *Ο ποιητής ως έθνος. Αισθητική και ιδεολογία στον Γ. Σεφέρη*, Πλέθρον, Αθήνα 1997.

21. Εγκύκλιος («Ξεχωριστάι οδηγία») αριθ. 2400, στο Πρωτοψάλτης, *ό.π.*, 39 (έγγραφο αριθ. 29).

22. *Ό.π.*, 94 (έγγραφο αριθ. 68). Βλ. επίσης για το όλο ζήτημα σ. λβ'-λγ', 73-75, 91-93, 159-162, Καλογεροπούλου Α. - Προύνη-Φιλίπ Μ., *Αρχαιολογική Εφημερίς, Ευρετήριον*, πρώτη και δεύτερη περίοδος (1837-1874), Ι, Βιβλ. Αρχαιολ. Εταιρείας, Αθήνα 1973, σ. ξζ'-ξη', Σιμόπουλος, *ό.π.*, 323-327, Κόκκου, *ό.π.*, 49-50.

23. Βλ. απόσπασμα των πρακτικών της Εθνοσυνέλευσης του Άργους, στο Πρωτοψάλτης, *ό.π.*, 92 (έγγραφο αριθ. 66).

Γαλλία που το είχε στηρίξει στρατιωτικά και οικονομικά. Διακρίνουμε ήδη τη δυσχερή διπλωματική θέση του εκκολαπτόμενου κράτους, που από τη μια διεκδικούσε αποκλειστικά δικαιώματα στις αρχαιότητες, ενώ από την άλλη προσπαθούσε να αποφύγει να ενοχλήσει τις Μεγάλες Δυνάμεις, από τις οποίες εξαρτιόταν.²⁴ Αν και οι λόγοι εθνικού συμφέροντος που δικαιολόγησαν την εισαγωγή της εν λόγω εξαίρεσης είναι κατά βάση πολιτικοί, αξίζει να σημειωθεί ότι στην εισήγησή του ο Κυβερνήτης εκτιμούσε επίσης πως «ταύτα (τα αρχαία) παραχωρούσα η Ελλάς, δύναται να λάβη αμοιβαίως από τας ανηκούσας Κυβερνήσεις πράγματα πολύτιμα και αφεύκτως αναγκαία εις καταστήματα της κοινής παιδείας: βιβλία δηλ., εργαλεία αστρονομίας, γαιωδαισίας, πρωτότυπα μηχανών κλπ.»²⁵

Δυνάμει του ψηφίσματος της Εθνοσυνέλευσης του Άργους οι Γάλλοι απέκτησαν και μετέφεραν στο Παρίσι γλυπτά ευρήματα των ανασκαφών της Ολυμπίας, ενώ παράλληλα αγόραζαν αρχαιότητες από τους κατοίκους, προκαλώντας ανησυχία στην κοινή γνώμη και την Κυβέρνηση. Σε αυτό το κλίμα εκδίδεται, στις 7 Οκτωβρίου 1829, εγκύκλιος του Εκτάκτου Επιτρόπου Ήλιδος Παν. Αναγνωστόπουλου, με την οποία οι κάτοικοι καλούνται να γνωστοποιούν και να παραδίδουν στις δημόσιες αρχές τις αρχαιότητες που βρίσκουν, έναντι αμοιβής, τους επισημαίνεται πως απαγορεύεται τόσο η ανασκαφή χωρίς άδεια όσο και η πώληση αρχαιοτήτων και ορίζεται πως «μόνον το Έθνος είναι ο κύριος και αγοραστής» τους, ενώ συγχρόνως παρακινούνται να τις χορηγήσουν στο Έθνος προς πλουτισμό του Μουσείου

24. Όπως επισημαίνει, με αφορμή άλλα παραδείγματα, ο Θ. Καπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική, Ι, Σαμιακά Αρχαιολογικά 1850-1914*, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών – Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1990, 22.

25. Έγγραφο αριθ. 13578 της 31.7.1829 του Κυβερνήτη προς τη Δ' Εθνοσυνέλευση (σχέδιο), στο Πρωτοψάλτης, *ό.π.*, 93 (έγγραφο αριθ. 67). Ήδη στα τέλη του 1828, ο Κυβερνήτης εντόπιζε την ανταλλακτική αξία των αρχαίων που εισηγήτο να αγοραστούν από το Εθνικό Ταμείο προκειμένου να προσφερθούν στο Βασιλέα της Πρωσσίας για τον εμπλουτισμό του Μουσείου του Βερολίνου, με την έκφραση: «όντες βέβαιοι ότι θέλομεν ανταμειφθή αφθονοπαρόχως... δι' αποστολής πολεμικών ειδών» (εισήγηση προς το Πανελλήνιο της 21.12.1828 –σχέδιο–, *ό.π.*, 51, έγγραφο αριθ. 41), ενώ σε επιστολή του προς τον Θέρσιο (Thiersch) το 1831, αναφερόταν στην προσφορά αρχαιοτήτων στο Βασιλέα της Βαυαρίας προς πλουτισμό του Μουσείου του Μονάχου ως «αντιδωρουμένη το έθνος με άλλα, οίον βιβλία, γεωγραφικούς πίνακας, εργαλεία της φυσικομαθηματικής κτλ., των οποίων έχουν μεγάλην χρείαν τα αρτιπαγή μας καταστήματα της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως» (αριθ. 2674 της 22.9.1831 –σχέδιο–, *ό.π.*, 102-103, έγγραφο αριθ. 75).

του, για τη δημιουργία του οποίου μεριμνά ήδη η κυβέρνηση.²⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ακόμη ο ορισμός του μουσείου –«το μέρος, όπου τίθενται αι αρχαιότητες και φυλάττονται»– και των αρχαιοτήτων –«αι παλαιότητες, όσα δηλαδή είναι έργα των προγόνων Ελλήνων και διεσώθησαν υποκάτω ή επάνω της γης»–, όπως επίσης η αιτιολογία της εγκυκλίου, που εκφράζει παραστατικά την ιδιαίτερη συμβολική αξία των αρχαιοτήτων για τους Νεοέλληνες: «Αύται εξυπνούν το πνεύμα των νέων Ελλήνων εις μίμησιν και ενθυμίζουσιν εις αυτούς την προγονικήν λαμπρότητα και δόξαν. Αύται φέρουσιν τιμήν μεγάλην εις το Έθνος. Αύται τιμώνται από την σοφήν Ευρώπην και ζητούμεναι καθ' ημέραν από τους περιηγητάς, φανερώνουν την αξίαν των· και ως να έλεγον εις τους Έλληνας: “Σεις δεν πρέπει να καταφρονήτε τα λείψανα των προγόνων σας! Αυτά σας εβοήθησαν, και αυτά έχετε χρέος να σέβεσθε, διότι είναι ιερά και ανήκοντα πράγματα διά σας τους ίδίους, την υπόληψιν και τιμήν σας”».

Ήδη από το Μάρτιο του 1828, ο νομομαθής Νικόλαος Φλογαΐτης, σε έγγραφό του προς τον Κυβερνήτη, εκφράζοντας τη λύπη του διότι και μετά την απελευθέρωση πολλοί Ευρωπαίοι αγόραζαν σχεδόν καθημερινά αρχαιότητες σε ευτελέστατη τιμή, είχε προτείνει τη σύσταση αρχαιολογικού μουσείου ως αποτελεσματικού μέσου πρόνοιας για την απαγόρευση της αγοραπωλησίας και εξαγωγής των αρχαιοτήτων. «Συγχρόνως όμως με την απαγόρευσίν των, δίκαιον είναι να συστηθή Δημόσιον Αρχαιολογίας Μουσείον, το οποίον ν' αγοράζη τας αποκαλυπτομένας αρχαιότητας, αν οι έχοντες αυτάς αρνηθώσι την αφιέρωσίν των εις αυτό».²⁷

Η σύσταση του πρώτου μουσείου, που είναι βεβαίως αρχαιολογικό και φέρει τον τίτλο «Εθνικόν Μουσείον», γίνεται με το υπ' αριθ. 49 Ψήφισμα του Καποδίστρια της 21ης Οκτωβρίου 1829, «θεωρούντες την ανάγκην και την ωφέλειαν του να κάμωμεν βαθμηδόν την συλλογήν όλων των αρχαιοτήτων, τας οποίας καλύπτει εισέτι το έδαφος της Ελλάδος, και αι οποία, δυνάμεναι να συντελέσωσιν εις την πρόοδον της Φιλολογίας και των Τε-

26. Εγκύκλιος αριθ. 73, ό.π., σ. λγ' και 107-109 (έγγραφο αριθ. 82).

27. Έγγραφο από 31.3.1828, που αποτελεί την πρώτη πρόταση για ίδρυση αρχαιολογικού μουσείου μετά την έλευση του Καποδίστρια και υπήρξε, ως φαίνεται, αποτελεσματικό, ό.π., σ. λη'-λθ' και 38-39 (έγγραφο αριθ. 28).

χνών, ευρίσκονται διεσπαρμένοι εις διάφορα μέρη της Επικρατείας».²⁸ Με την ίδια πράξη διορίζεται διευθυντής και έφορος του Μουσείου ο «εγνωσμένος διά τας αρχαιολογικάς και φιλολογικάς γνώσεις του», Κερκυραίος λόγιος, Ανδρέας Μουστοξύδης, που μετακαλείται ειδικά από την Ιταλία και θεωρείται ο πρώτος έφορος αρχαιοτήτων στη χώρα μας. Το Μουσείο στεγάζεται στο κτίριο του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, που ανεγέρθηκε τον προηγούμενο χρόνο και φιλοξενεί συγχρόνως σχολείο και βιβλιοθήκη.²⁹

Στην υπ' αριθ. 953 εγκύκλιο του Καποδίστρια προς τους Εκτάκτους Επιτρόπους και Διοικητές της Επικρατείας της 23ης Ιουνίου 1830, ορίζονται οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των πολιτών σχετικά με τις αρχαιότητες και τα μέτρα πλουτισμού του Εθνικού Μουσείου.³⁰ Τα μέτρα αυτά, που στηρίζονται σε αναφορά του Μουστοξύδη,³¹ συμπεριλαμβάνουν δικαίωμα προτίμησης της Κυβέρνησης κατά την αγορά αρχαιοτήτων, εάν η απόκτησή τους κριθεί αναγκαία για το Μουσείο, και ενθάρρυνση της δωρεάς σε αυτό, ως φέροντος «κοινήν ωφέλειαν και δόξαν εις το έθνος», με υποχρέωση καταγραφής των ονομάτων των δωρητών και ευεργετών.

Στο πρώτο αυτό μουσείο συγκεντρώθηκαν έτσι, με αποκαλύψεις, αγορές και (συγκινητικές πολλές φορές) προσφορές,³² ευρήματα από διάφορα

28. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. 77, 16.11.1829, Πρωτοψάλτης, 110, έγγραφο αριθ. 84 (σχέδιο).

29. Με εγκύκλιο της 2.12.1829 (ό.π., 124-125, έγγραφο αριθ. 102), ο Καποδίστριας γνωστοποιεί εξάλλου στους Εκτάκτους Επιτρόπους και προσωρινούς Διοικητές την πρόθεση της Κυβέρνησης να συγκεντρώσει και διασώσει στη βιβλιοθήκη του Ορφανοτροφείου της Αίγινας χειρόγραφα και βιβλία παλαιών εκδόσεων και τους αναθέτει το έργο της συλλογής τους.

30. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. 50, 28.6.1830, Πρωτοψάλτης, 142-145 (έγγραφο αριθ. 117).

31. Βλ. το σχέδιο ψηφίσματος που είχε υποβάλει ο Μουστοξύδης στα τέλη του 1829 στο Κόκκου, *ό.π.*, 51-53, το οποίο ξεκινά με την εκτίμηση: «Επειδή τα αρχαία των ελευθερίων τεχνών λείψανα διαμένοντα εις αυτό τούτο το πατρών έδαφος, όπου ετεχνουργήσαν, έτι λαμπρότερον προσβάλλουσι (sic), και επειδή η διατήρησις και ανασκευή, των όσα διέφυγον την του χρόνου και των βαρβάρων επήρειαν περιβάλλουσαι αξιοπρέπειαν εις το έθνος, χρησιμεύουν εις την περί τα καλά σπουδήν...»

32. Αξίζει να αναφερθεί ενδεικτικά επιστολή προς τον Καποδίστρια του ιερέα Οικονόμου Λεβαντή από την Κύθνο (από 24.12.1828), με την οποία προσέφερε στο Εθνικό Μουσείο αγάλματα που ανακάλυψε στο νησί του, «και τα διεφύλαττον όχι μόνον ως κόρη

μέρη της επικράτειας, τα οποία και καταλογογραφήθηκαν³³ και αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα των συλλογών των μεταγενέστερων μουσείων, Εθνικού Αρχαιολογικού, Νομισματικού και Επιγραφικού. Παρά τη σημασία του, ήταν υποτυπώδες, με βάση τα σημερινά μάλιστα κριτήρια θα χαρακτηριζόταν αποθήκη.³⁴

Το Μουσείο λειτούργησε ως το 1834, ενώ ο Μουστοξύδης παραιτήθηκε από τη διεύθυνσή του το 1832, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, και κατηγορήθηκε για απώλεια αντικειμένων του.³⁵ Χαρακτηριστικό πάντως της πολιτικής χρήσης των αρχαιοτήτων είναι το γεγονός ότι τόσο ο Μουστοξύδης όσο και ο Καποδίστριας κατηγορήθηκαν από Έλληνες και ξένους αντιπάλους τους ότι απεχθάνονταν την αρχαία Αθήνα, μισούσαν την κλασική παιδεία και περιφρονούσαν τα αρχαία λείψανα.³⁶

οφθαλμού, αλλά από ενθουσιασμόν και τα εθυμιάτιζον» και, παρά τις δελεαστικές προτάσεις Ευρωπαίων περιηγητών, «ποσώς δεν υπέμεινα να αποξενώσω τα μόνα κειμήλια και ως αληθώς αγάλματα και εγκαλλωπίσματα της οικίας μου» (Πρωτοψάλτης, 126-127, έγγραφο αριθ. 105). Δεν δέχονταν όμως όλοι οι κάτοχοι αρχαίων να τα προσφέρουν στο Μουσείο από πατριωτισμό, άνευ αμοιβής, όπως δείχνει το παράδειγμα δύο κατοίκων της Ανάφης που αξίωσαν ως αντάλλαγμα όχι μόνο χρηματική αμοιβή αλλά και διορισμό στο Δημόσιο (έγγραφο του Μουστοξύδη αριθ. 450 της 15.8.1830, στο Πρωτοψάλτης, 149, έγγραφο αριθ. 121).

Χαρακτηριστική είναι εξάλλου η εξής αναφορά του Μουστοξύδη, στην έκθεσή του προς τη Διοικητική Επιτροπή της 12.4.1832: «Ανασκάπτων, περιηγούμενος, παρακαλών, αγοράζων, ηδυνήθην να συλλέξω αυτά της προγονικής μας δόξης τα λείψανα» (ό.π., 172, έγγραφο αριθ. 144).

33. Από τον πρώτο επιστάτη του μουσείου, αρχιμανδρίτη Λεόντιο Καμπάνη. Το Μάιο του 1832 (με το διάταγμα αριθ. 31 της 28.5.1832, με το οποίο αποφασίστηκε συγχρόνως ο χωρισμός του μουσείου από τη βιβλιοθήκη) διορίστηκε επιστάτης του ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης, ο οποίος προέβη και σε ζωγραφική απεικόνιση των αρχαίων. Βλ. Κόκκου, ό.π., 61επ. και Φαρμακίδης Γ., *Ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης*, Αθήνα 1960.

34. Γκαζή Α., «Από τις μούσες στο μουσείο. Η ιστορία ενός θεσμού διά μέσου των αιώνων», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 1999, 39-46 (43).

35. «Δηλοποιήσις (από 6/18.7.1834) περί των εκλιπουσών από το Εθνικόν Μουσείον αρχαιοτήτων εφορευόντος του Κυρίου Α. Μουστοξύδου», *ΦΕΚ* 31. Βλ. και Χρήστου Θ., «Πολιτικές διώξεις αρχαιολόγων. Η περίπτωση του Ανδρέα Μουστοξύδη (1785-1860)», *Αρχαιολογία*, 46, 1993, 76-80.

36. Πρωτοψάλτης Ε.Γ., ό.π., σ. λε'-λη', Σιμόπουλος Κ., ό.π., 332-337, Καλαπαξής Θ., ό.π., 18.